

Ярослав КРАВЧЕНКО, Yaroslav KRAVCHENKO

Львівська національна академія мистецтв, Україна

Lviv National Academy of Arts, Ukraine

ORCID: 0000-0002-5014-5262

e-mail: yar_kravchenko@ukr.net

Неовізантійські традиції у творчості Гелени-Марії Шрамм – художниці- бойчукістки з польсько-українського пограниччя

**Neo-Byzantine traditions in the work of Helena-Maria
Schramm – Boichukist artists from the Polish-Ukrainian border**

The article is devoted to the work of a rather unknown Polish artist and a student of Mykhailo Boychuk of the Paris period, Helena Schramm. The works of the artist of a religious and secular nature, executed in the manner of Mykhailo Boychuk „*neo-Byzantinism*” in the technique of tempera and painting on glass, were known in the Polish artistic environment of the 1920s. However, with the death of the artist, her work was forgotten, and her memory was preserved in the family village of Olkhova on the Polish-Ukrainian border of the Carpathian region.

Keywords: Neo-Byzantinism, Boychukism, painting on glass, tempera painting

Стаття присвячена творчості маловідомої польської художниці, учениці Михайла Бойчука парижського періоду, Гелени Шрамм. Роботи художниці релігійного та світського характеру, виконані в манері бойчуківського „*неовізантинізму*” в техніці темпер і малювання на склі, були відомі в польському мистецькому середовищі 1920-х років. Однак зі смертю мисткині творчість її призабулась, а пам'ять про неї збереглась в родинному селі Ольховій на польсько-українському пограниччі Карпатського краю.

Ключові слова: неовізантинізм, бойчукізм, малювання на склі, темперне малярство

Ольхова зустріла нас дрібним осіннім дощем. Невелике село в Бещадах повіту Ліско. Разом з істориком-краєзнавцем Ярославом Речеком з Жешова проїжджаємо вузьенькими асфальтовими вуличками села до зарослого кущами пагорбу, на якому збереглась давня мурована церква Собору Богородиці. Недіюча греко-католицька святиня, але як подає таблиця на дверях – знаходиться в часі

консервації. Недалеко – старий сільський цвинтар з давніми похованнями. Навколо – вкриті туманом, мальовничі листопадові краєвиди Карпатського підгір'я з річкою Тарнавкою в долині. Повертаємо до центру й зупиняємось біля римо-католицького костелу – каплички Матері Церкви. Оглядаючи щойно відновлену будівлю врешті знаходимо те, що становило причину нашої мандрівки, (яка почалась з *Життєпису Гелени Шрамму*вни, машинописний примірник якого, написаний професором К. Клодзінським, зберігається в Архіві Інституту мистецтв Польської Академії Наук у Варшаві) – вмуровану в стіну гранітну меморіальну табличку з написом „HELENA SCHRAMM artysta – plastyk krzewicielka sztuki ludowe 24–7–1879 – 18–2–1942 Reguiescat in pace”. Поруч каплички – „відбудований коштом Віктора Шрамма” презентабельний двоповерховий „двір”...

Гелена-Марія Шрамм народилась в родинному шляхетському маєтку села Ольхова біля Сянока 24 липня 1879 року (ще недавно в енциклопедичній літературі помилково подавали 1881 рік без дня і місяця). Як подає у своїх спогадах Р. В. Шрамм, в родині тісно переплелись польські і українські традиції і віросповідання, бо „католик обряду римського був завжди Поляком, католик обряду грецького був завжди Русиним”¹.

Після років юності, проведених на мальовничому Карпатському підгір'ї, Гелена-Марія переїздить до Кракова, тут закінчує середню школу, займається музикою по класу скрипки. 1902 року дівчина вступає на навчання на природничий факультет Ягелонського університету, де „батько – Юліан Шрамм – був професором кафедри хімії”².

Але захоплення народним декоративно-ужитковим мистецтвом, зокрема традиційне малювання на склі, спонукає змінити професію, й 1904 року Шраммувна вже навчається у Вищій школі прикладних мистецтв у Мюнхені, працюючи „в металі, дереві і порцеляні” під керівництвом проф. В. Дебшітця. Після двох років навчання, переїжджає в Угорщину а відтак до Швейцарії.

1908 року Гелена Шрамм вже в Парижі, де вивчає мистецтво Єгипту та європейського середньовіччя в музейних експозиціях. Познайомившись з молодою полькою, художницею Яніною Леваковською³, що захоплювалася мистецтвом примітиву, вирішили разом продовжувати навчання в якомусь приватному закладі, такому як нововідкрита академія Поля Рансона. Випадок зводить їх з літератором Євгеном Бачинським та художником-реставратором Миколою Касперовичем, які порекомендували їм гурток любителів візантійського мистецтва, що ним керує виходець з України Михайло Бойчук.

Розроблені М. Бойчуком теоретичні засади відновлення візантійського мистецтва, у поєднанні з мистецтвом іконопису, знайшли в особі молодих

¹ R. Schramm, *Prywatna podroz pamieni* [w:] „Bieszczad”, nr 10, Ustrzyki Dolne 2003, s. 90.

² *Ibidem*, s. 90–93.

³ Я. Кравченко., *Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен*, Київ 2010, с. 174–175.

художниць уважних учениць. До них приєдналися „три Софії” – Софія Бодуен де Куртоне⁴, Софія Налепінська⁵ та Софія Сегно⁶. Так у мебльованих кімнатах, які винаймав Бойчук, по вулиці Кампань Премер № 9, на Монпарнасі, утворилася школа-майстерня з вивчення темперного та фрескового малярства, іменована «Renovation Bizantine» – «Відновлення візантійського мистецтва».

Помешкання перетворилось на велику робітню, де на взірць майстерень проторенесансних майстрів разом вчилися і працювали молоді спудеї. Вечорами смакували молоде вино, Михайло Бойчук грав на бандурі, і всі разом співали українських пісень, серед яких найулюбленішими були „Ой, у полі три криниченьки...” та „Ой летіла горлиця через гай...”

Так зібрався гурток молодих людей, свято закоханих у свого Вчителя. Тут власноручно виготовляли рами та підрамники для полотен, липові дошки для іконопису, виробляли різні типи ґрунтів і золотили тло левкасів. За стародавніми рецептами (сам Бойчук вишукував у стародруках і нотатках італійських майстрів їхні складники) виварювали фарби з рослинних екстрактів з часниковим соком, розтирали глиняні пігменти для фарб, технологія виготовлення яких була давно забута. Тут малювали не лише станкові твори, а й освоювали техніки мозаїки та стінних розписів „*al fresco*” і „*al secco*”⁷.

Оскільки школа-майстерня Михайла Бойчука, досягнувши вершини визнання на виставці «Салону Незалежних» у квітні 1910 року, проіснувала в Парижі недовго, восени того ж року Гелена Шрамм та Яніна Леваковська повертаються до Польщі.

На запрошення М. Бойчука, наступного року художниця приїжджає до Львова, де займається поряд з Вчителем реставрацією іконопису в Національному музеї, правдоподібно приймає участь у стінописах василіянського монастиря в Словіті.

Та коли Галичина опинилась в вирі світової війни, мисткиня повертається в Ольхову, де вивчає мистецтво та побут українсько-польського пограниччя, замальовує зразки одягу та вишивок, komponує фрески для костелу в Ярославі.

З початком 1920-х років Гелена Шрамм переїжджає до Вільна. Набуті в Парижі знання художниця намагається втілити у проектах стінної поліхромії культових будівель та станкових композиціях, зокрема *Matka Boska Zielna* та

⁴ Я. Кравченко, *Паризька школа неовізантизму Михайла Бойчука у творчості Софії Бодуен де Куртене. (До 130-ліття від дня народження)* [в:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, т. 6, Warszawa 2018, s. 367–371.

⁵ Я. Кравченко, *Софія Налепінська-Бойчук: від Лодзі до Києва – шлях, довжиною в життя* [в:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, т. 1, Warszawa 2013, с. 371–381.

⁶ Я. Кравченко, *Школа Михайла Бойчука...*, с. 228–229.

⁷ Я. Кравченко, *Створення майстерні „ікони і фрески” Української Академії Мистецтва в період української державності (1917–1919рр.) на основі „паризького” та „львівського” експериментів „неовізантизму” Михайла Бойчука* [в:] „Вісник Львівської національної академії мистецтв”, Випуск 30, Львів 2016, с. 129.

Matka Boska Gromniczna які відзначалися I і II нагородами мистецьких виставок (1922) у Варшаві⁸. Поряд із творчою роботою художниці займається і педагогічною діяльністю – викладає в художньо-промисловій школі у Вонхоцьку.

У 1924 році, в Салоні Чеслава Гарлінського у Варшаві, Гелена Шрамм, разом із Софією Бодуен де Куртене, представили проекти внутрішнього декору костелу в Страховіцах, архітектором якого був Ян Боровський. *Хресна дорога*, мальована художницею темперою в інтер'єрі будівлі, згоріла в костелі.

На виставці «Край і Познань», що відбулася у Познані 1929 року, Гелена Шраммувна, разом із С. Бодуен де Куртене та Я. Леваковською, представила серію творів мальованих в техніці яєчної темпері, як релігійної, так і світської тематики. Серед них – *Мадонна з дитиною* (1924), *Милосердя* (1925), *Корова з телятком* (1920), *Купання хлопця* (1922), *На ярмарку* (1924) та *Зустріч з воїнами* (1926), що нині зберігаються у фондах Національного Музею у Варшаві. Ці твори художниці вирізняються бойчуківським монументалізмом та композиційною цілісністю українського іконопису.

Проживаючи у Вільні від 1925 по 1939 роки, Гелена Шрамм працює у відділі мистецтв воєводського управління, займається реставрацією творів релігійного малярства, пише низку статей мистецтвознавчого характеру.

Вибух II-ї Світової війни спричинився до того, що влітку 1940 року мисткиня повертається до родини в Ольхову, перевізши з собою весь творчий здобуток – „мальовані темперою картини „*Лірник*“, „*Косарі*“, „*Дівчина з вівркою*“, „*Жнива*“; серію, мальованих на склі, ілюстрацій до *Пана Тадеуша* Адама Міцкевича; образи Мадонни, за які отримала I та II нагороди на конкурсах творів релігійного мистецтва у Варшаві”. Подальша доля частини цих творів невідома. (Будинок Шраммів згорів в часи воєнних лихоліть в грудні 1944 року).

Арештована нацистами, Гелена Шрамм опиняється в німецькому евакуаційному таборі на теренах Східної Пруссії. Тяжко захворівши від переохолодження, була відпущена додому, де „нагло помирає 18 лютого 1942 р.”. й була похована в родинному гробівці-склепі на сільському кладовищі.

На сьогодні творчий спадок художниці залишається малодослідженим як в польському, так і в українському мистецтвознавстві. Низка творів мисткині зберігається в фондах Національного Музею у Варшаві, Народовому Музею в Торуню та приватних колекціях. Частина творів дійшла до нашого часу у фоторепродукціях.

А в захристії каплички-костелу в Ольховій ми мали можливість власноручно оглянути ще декілька творів Гелени Шраммувни – мальований темперою образ *Зіслання Святого Духа* (з зображенням каплички і двору Шраммів) та мальованого на склі баранчика – *Агнця Божого*, які ще раз підтвердили вірність бойчуківським традиціям „неовізантинізму” мисткині з польсько-українського пограниччя.

⁸ Я. Кравченко, *Школа Михайла Бойчука...*, с. 236–239.

Всі ці твори, створені пензлем Гелени-Марії Шрамм, як і сама художниця, ще чекають на свого уважного дослідника...

ЛІТЕРАТУРА/REFERENCES

- Горбачов Д., *Листи-спогади Ганни Печарковської про Бойчука і бойчукістів* [в:] „Київська старовина”, Київ 1999. [Gorbačov D., *Listi-spagadi Ganni Pečarkovs'koї pro Bojčuka i bojčukistiv* [v:] „Kiїв'ska starovina”, Kiїв 1999.]
- Кравченко Я., *Біля джерел європейського авангарду: українська група „Renovation Bizantine” в Парижі* [в:] „Образотворче мистецтво”, Київ 2005, №1. [Kravčenko Â., *Bilâ džerel êvropijs'kogo avangardu: ukraїн'ska grupa „Renovation Bizantine v Pariži* [v:] „Obrazotvorčë mistectvo”, Kiїв 2005, №1.]
- Кравченко Я., *Паризька школа неовізантизму Михайла Бойчука у творчості Софії Бодуен де Куртене. (До 130-ліття від дня народження)* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 6, Warszawa 2018. [Kravčenko Â., *Pariz'ka škola neovizantizmu Mihajla Bojčuka u tvorčosti Sofii Boduen de Kurtene. (Do 130-littâ vid dnâ narodžennâ)* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 6, Warszawa 2018.]
- Кравченко Я., *Софія Налепінська-Бойчук: від Лодзі до Києва – шлях, довжиною в життя* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 1, Warszawa 2013. [Kravčenko Â., *Sofiâ Nalepін'ska-Bojčuk: vid Lodzi do Kiêva – šlâh, dovžinoū v žittâ* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 1, Warszawa 2013.]
- Кравченко Я., *Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен*, Київ 2010, с. 236–239. [Kravčenko Â., *Škola Mihajla Bojčuka. Tridcât' sim imen*, Kiїв 2010.]
- Ріпко О., Присталенко Н., *Бойчук і бойчукісти, бойчукізм. Каталог виставки*, Львів 1991. [Ripko O., Pristalenko N., *Bojčuk i bojčukisti, bojčukizm. Katalog vistavki*, L'viv 1991.]
- Ріпко О., *У пошуках страченого минулого*, Львів 1996. [Ripko O., *U pošukah stračenogo minulogo*, L'viv 1996.]
- Luba I., *W stronę ikony – mistycyzm czy stylizacja? „Bizantyzm” w malarstwie polskim lat 1910–1940* [w:] „Biuletyn Historii Sztuki”, № 3–4, Warszawa 2000. *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1974.
- Schramm R., *Prywatna podróż pamięci* [w:] „Bieszczad”, nr 10, Ustrzyki Dolne 2003.
- Schrammówna H., Borowski J., *Projekty polichromii katedry w Chełmie* [w:] „Pion”, №8, 1935.

Перелік ілюстрацій:

1. Гелена-Марія Шрамм. Фото. Львів 1912 р.
2. Г. Шрамм, *На ярмарку*, 1924. Картон, темпера. Національний музей у Варшаві.
3. Г. Шрамм, *Мадонна з дитям*, 1924. Дошка, левкас, темпера. Національний музей у Варшаві.
4. Г. Шрамм, *Зустріч з воїнами*, 1926. Картон, темпера. Національний музей у Варшаві.

5. Г. Шрамм, *Ілюстрації до поеми «Пан Тадеуш» А. Міцкевича*, 1935. Малюнок на склі, фоторепродукція.
6. Г. Шрамм, *Ілюстрації до поеми «Пан Тадеуш» А. Міцкевича*, 1935. Малюнок на склі, фоторепродукція
7. Г. Шрамм, *Ілюстрації до поеми «Пан Тадеуш» А. Міцкевича*, 1935. Малюнок на склі, фоторепродукція
8. Г. Шрамм, *Зіслання Святого Духа на Ольхову*, 1930-ті. Картон, темпера. Ольхова, фото автора.
9. Г. Шрамм, *Агнецъ Божий (Баранчик)*, 1920-ті. Малюнок на склі. Ольхова, фото автора.
10. Вівтарний образ в каплиці-костелі, с. Ольхова
11. Меморіальна таблиця на стіні каплиці-костелу, с. Ольхова

Кравченко Ярослав – кандидат мистецтвознавства, доктор філософії з мистецтвознавства. Професор кафедри історії та теорії мистецтва Львівської національної академії мистецтв. Член Національної спілки художників України. Заслужений діяч мистецтв України. Сфера зацікавлень – українське мистецтво к. 19–20 ст., зокрема „Українське Відродження” 30-х років. Опублікував понад 460 статей. Автор монографій – *Школа Михайла Бойчука. Охрім Кравченко. Художник і час* (2005, друге доповнене видання 2019), *Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен* (2010), *Михайло Бойчук. Альбом-каталог збережених творів* (2010), *Наполеон Орда і Україна* (2014), *Тимофій Бойчук* (2017).

1. Гелена-Марія Шрамм. Фото. Львів 1912 р.

2. Г. Шрамм, *На ярмарку*, 1924. Картон, темпера. Національний музей у Варшаві.

3. Г. Шрамм, *Мадонна з дитям*, 1924. Дошка, левкас, темпера. Національний музей у Варшаві.

4. Г. Шрамм, *Зустріч з війнами*, 1926. Картон, темпера. Національний музей у Варшаві.

5. Г. Шрамм, *Ілюстрації до поеми „Пан Тадеуш” А. Міцкевича*, 1935. Малюнок на склі, фоторепродукція.

6. Г. Шрамм, *Ілюстрації до поеми „Пан Тадеуш” А. Міцкевича*, 1935. Малюнок на склі, фоторепродукція.

7. Г. Шрамм, *Ілюстрації до поеми „Пан Тадеуш” А. Міцкевича*, 1935. Малюнок на склі, фоторепродукція.

8. Г. Шрамм, *Зіслання Святого Духа на Ольхову*, 1930-ті. Картон, темпера. Ольхова, фото автора.

9. Г. Шрамм, *Агнец Божий (Баранчик)*, 1920-ті. Малюнок на склі. Ольхова, фото автора.

10. Вівтарний образ в каплиці-костелі, с. Ольхова.

11. Меморіальна таблиця на стіні каплиці-костелу, с. Ольхова.